

شورای عالی حوزه علمیه قم
مرکز مدیریت حوزه های علمیه خواهران
مدرسه علمیه الزهرا سلام الله عليها شهرستان شیراز
مقاله درسی سطح ۲

عنوان

عوامل حسن عاقبت از منظر آیات و روایات

استاد راهنما
سرکار خانم رضوی

گرد آورنده
فریبا سمیعی

زمستان ۹۹

چکیده

انسان موجودی صاحب اراده و اختیار است و خداوند او را این‌گونه آفریده تا با اختیار خود به عالی‌ترین درجات مادی و معنوی دست پیدا کند یا با همان اختیار به پست‌ترین درجات مادی و معنوی برسد. برخی فرقه‌ها انسان را موجودی فاقد اراده می‌دانند که اسیر جبر این دنیاست و راهی ندارد. اما بر اساس تعالیم ادیان الهی؛ انسان خود مسئول سرنوشت خویش است و باید برای آن تلاش کند. در این مسیر اعمال او اثرگذارترین امر در تعیین سرنوشت او هستند. اگر انسان در مسیر الهی قدم بردارد اعمالش رنگ و بوی الهی و دینی پیدا می‌کند و به گونه‌ای زندگی می‌کند که مورد رضای پروردگار باشد. قطعاً چنین فردی اسباب خشنودی و رفاه و آسایش خویش را در دو دنیا فراهم کرده است و اگر این‌گونه نباشد دچار خسران ابدی خواهد شد. پس توجه به این مسأله اهمیت فراوانی دارد تا انسان را از پوچی و لاقیدی نجات دهد و او را به تلاش بیشتر برای کسب رضا و خشنودی پروردگار وادار کند. همچون مؤمنین که همیشه در این اندیشه بوده‌اند و تا آخرین لحظات عمرشان برای رسیدن به حسن عاقبت تلاش و دعا می‌کرده‌اند.

کلید واژه: حسن، رستگاری، سوء، شقاوت، عاقبت، فرجام.

۱_مقدمه

حسن عاقبت در اعتقادات مومنین و مسلمین از جایگاه ویژه ای برخوردار است، آنچنان که بسیاری از علما و عرفا بعد از سالها عبادت و رفاقت با پروردگار عالمیان در اواخر عمرشان دعای عاقبت بخیری می کنند و از سوء عاقبت و بد فرجامی به خدا پناه می برند. از جمله اموری که در رسیدن به حسن عاقبت و یا سوء عاقبت بیشترین تاثیر را دارد. اعمال و نیت انسان است و تنها سرمایه ی آدمی در سرای باقی نیز همین اعمال و نیت است. بنابراین بسیار مهم است که انسان چه توشه ای برای آخرت خود رقم می زند که منجر به حسن عاقبت شود یا منجر به سوء عاقبت شود.

از این رو در این نوشتار به این مسأله ی مهم پرداخته شده. در ابتدا معنا و مفهوم این دو واژه بیان شده ، سپس به اهمیت این موضوع در آیات و روایات اشاره شده و در آخر عوامل حسن عاقبت که همان موانع سوء عاقبت هستند عنوان شده اند که مهمترین آنها ایمان ، تقوی ، اخلاص، اعمال و صفات صالح هستند. هرفردی که به دنبال جلب رضایت پروردگار خویش است و برای عاقبت خوش تلاش می کند باید ملزم به این صفات حسنه باشد و از رذایل اخلاقی دوری کند و یا آنها را در وجود خود از بین ببرد.

۲- مفهوم شناسی

حُسن در لغت : الحسن: نقيض قبح، و الجمع محاسن على غير قياس؛ الحُسْن نَعْتُ لما حَسُنَ حُسْنٌ، حَسَنَ يَحْسُنُ حُسْنًا فيهما، فهو حاسِنٌ؛ حُسْنٌ به معنای نیکویی عاقبت است که آن را نصرت الهی و یا شهادت رقم می‌زنند. حُسْنٌ را عبارت از هر چیزی که باعث ابتهاج و سرور شود معنا می‌کنند و سه جهت برای ابتهاج وجود دارد: از لحاظ عقل، هوی و هوس و زیبایی.^۱

عاقبت در لغت : عقب: عَقِبَ كُلَّ شَيْءٍ، و عَقْبُهُ، و عَاقِبَتُهُ، و عَاقِبُهُ، و عَقْبَتُهُ، و عَقْبَاهُ، و عَقْبَاتُهُ.^۲ در کتابهای لغت عاقبت را به آخر و پایان کار تعریف کرده اند. همچنان که عرب عبارت «جِئْتُكَ عَقِبَ رَمَضَانَ» را به «آمدن پایان ماه مبارک رمضان» معنا میکند.^۳

حسن عاقبت در اصطلاح: به معنای سرانجام نیکو، خیر و خوب است، در اصطلاح قرآنی منظور: «جایگاه اخروی نیکو، پسین خیر، عاقبت به خیری، فرجام خوب، دخول در بهشت و رضوان الهی است.» در واقع طبق آیات و روایات، خوشبختی حقیقی و حسن عاقبت این است که کار انسان به خوشبختی و حسن عاقبت بینجامد.

متضاد و نقيض حسن عاقبت: سوء عاقبت به معنای سرانجام زشت، شر و بد است و در اصطلاح قرآنی منظور: «جایگاه اخروی بد، پسین شر، عاقبت به شری و دخول در جهنم است.»

مترادفهای حسن عاقبت: فتح : پیروزی و رهایی از ستمگران، فوز: نجات و رستگاری، رسیدن به خیر، نجات از جهنم ، فلاح: رستگاری و نجات در دنیا و آخرت به سبب پیروی از دستورات عقل و دین.^۴

۳- معنای عرفی حسن عاقبت و سوء عاقبت

سوء عاقبت و حسن عاقبت، در واژه عاقبت مشترکند. مراد از عاقبت در اینجا، قطعاً پایان زندگی دنیوی و آغاز حیات اخروی است. زیرا این دو واژه، از واژه های اخلاقی است که به زندگی معنوی انسان مربوط است که در جهان آخرت تبلور می یابد. واژه های اختصاصی این دو عبارت، حسن (یاخیر) و سوء است، مراد از، سوء و حسن هم در این دو عبارت، قطعاً مربوط به حیات معنوی بشر است. بنابراین به کمال و نقص حقیقی انسان ارتباط دارد. و چون نقص و

کمال انسان، به زندگی پس از مرگ او مربوط است و حیات دنیوی نمی تواند معیار سنجش حسن و قبح و سوء و خیر قرار گیرد پس، مراد از سوء و حسن هم نقص و کمالی است که انسان ها، پس از مرگ با آن روبرو می شوند.

از آنجا که می دانیم نقص و کمال اخروی با عقاب و پاداش همراه است، پس، مراد از حسن عاقبت، پایان یافتن زندگی انسان، در حالی است که بهشت و پاداش الهی با آن همراه باشد و سوء عاقبت هم، به معنای پایان یافتن زندگی، در حالی است که با عقاب و عذاب الهی همراه باشد و چون، عذاب الهی به کفار اختصاص ندارد بلکه اهل فسق و فجور از مسلمانان را هم دربر می گیرد. پس سوء عاقبت، قطعاً اختصاص به مرگ با کفر و شرک ندارد.

اما، آیا نمی توان سوء و حسن را نسبی دانست و بر اساس آن ادعا کرد که کسانی هم که از کمالات بسیار بالاتر برخوردار نیستند و تا هنگام مرگ از بالاترین توانایی های خود برای کمال استفاده نمی کنند به نحوی به سوء عاقبت دچار شده اند؟ به نظر می رسد تبادل عرفی از مفهوم سوء و حسن عاقبت با چنین کاربردی هماهنگ نیست.

با توجه به آنچه گذشت، باید کاربرد عرفی سوء عاقبت را به مواردی اختصاص داد که انسانی، پس از مرگ با عذاب الهی روبرو شود. یعنی اعمال او به گونه ای باشند که طبق موازین شرعی فاعل آن، استحقاق عذاب داشته باشد. مطابق با این تحلیل، می توان گفت: همه کسانی که بدون اعتقاد به اصول اعتقادی دین و مذهب می میرند و کسانی که اهل فسق و فجورند و بدون توبه از دنیا می روند، از کسانی هستند که به سوء عاقبت مبتلا شده اند و کسانی که با ایمان به دین و مذهب حقه و با اعمال صالح می میرند و اگر گناهی کرده اند زمینه های بخشش آن را فراهم کرده اند از کسانی هستند که دارای حسن عاقبت شده اند.

اما کاربرد سوء عاقبت درباره کسانی که کمالات بالاتری را از دست داده اند اما شایسته عذاب الهی نیستند و همچنین کاربرد حسن عاقبت درباره کسانی که مقامات معنوی بالاتری از عموم مؤمنین بدست آورده اند کاربردی رایج نیست.^۵

حاصل بحث در کاربرد معنای عرفی سوء عاقبت و حسن عاقبت این است که

أ) مراد از دو واژه سوء و حسن و نفع و ضرر معنوی است نه مادی؛

مؤمن خویش را بر خود مقدم داشته اند و بر او ایثار میکنند. (شیخ صدوق، کتاب خصال، ص ۱۳۱)»^{۲۱}

۱۰- خدمت به مردم

حضرت موسی کاظم علیه السلام فرمودند: «سه گروه اند که روز قیامت در سایه عرش الهی قرار میگیرند و رحمت باری تعالی شامل حالشان میشود، روزی که پناهگاهی جز پناهگاه الهی وجود ندارد. این سه گروه عبارتند از: کسانی که اسباب ازدواج پسران و دختران جوان را فراهم می کنند، کسانی که به دیگر برادران مسلمان خود خدمت می کنند، کسانی که اسرار برادر مسلمان خویش را نگه می دارند و آن را فاش نمی کنند. (شیخ صدوق، کتاب خصال، ص ۱۴۱)»^{۲۲}

عوامل موثر دیگری در حسن عاقبت میتوان نام برد از جمله: احسان به پدر و مادر، مداومت بر نماز اول وقت، مداومت بر تسبیحات حضرت زهرا سلام الله علیها، تفکر و تعقل، حق پذیری و عناد نداشتن، بردباری و گذشت، احسان و نیکوکاری، انفاق، سپای گزاری و شکر نعمت.

اگرچه محور بحث این نوشتار، عاقبت به خیری و عوامل آن است اما اشاره به عوامل بد عاقبتی نیز لازم به نظر می رسد، زیرا «تُعْرِفُ الاشياء باضدادها؛ هرچیز به واسطه ضدش شناخته می شود.» از این رو به صورت گذرا به عوامل بد عاقبتی می پردازیم:

«دشمنی با اهل بیت علیهم السلام، دلبستگی به دنیا، شناخت حق و عدم یاری آن، عقوق والدین، دوست و هم نشین بد، ستم و بی عدالتی، ترک صله رحم، ترک نماز، ترک امر به معروف و نهی از منکر، تکبر و غرور و...»^{۲۳}

در پایان ذکر این حدیث و شرح آن خالی از لطف نیست:

امام صادق علیه السلام می فرمایند: «اگر اراده کرده ای که عاقبت به خیرشوی و قبض روح تو در بهترین حالات باشد، حق خداوند را بزرگ بشمار به اینکه از نعمتهای خدا در معصیت او استفاده نکن و (اگر گناه کردی و خدا تو را عذاب نکرد) مغرور به حلم خدا نباش و گرامی بدار هر کس را که از ما اهل بیت سخن می گوید و مودت ما را پذیرفته است.»

شرح حدیث: مطابق این روایت امام علیه السلام میفرماید: سه کار موجب عاقبت بخیری است:

۱- نعمتهای خدا را در مسیر معصیت به کار نبرید
این عبارت به این نکته اشاره دارد که: ای معصیت کنندگان به هوش باشید، چرا که از نعمتهای خدا (عمر، ثروت، اعضا و جوارح و ...) در راه معصیت او استفاده میکنید، و این کار زشتی است.

۲- به حلم مغرور نشوید و وقتی گناهی میکنید و خداوند به جهت حلمش به شما مجال توبه می‌دهد، مبادا این مجال، باعث غرورتان شود و فکر کنید که کار بدی نکرده اید.

۳- احترام به شیعیان اهل بیت علیهم السلام کسانی را که به اهل بیت علیهم السلام علاقه دارند و شیعه آنان هستند و همواره از آنان سخن میگویند اکرام و احترام کنید.

این مراقبت‌ها سبب عاقبت به خیری میشود چرا که انسان نمی‌داند زمان مرگ او چه وقت فرا می‌رسد و چه خوب است انسان در حال انجام اعمال پسندیده ای مانند عبادت در مسجد الحرام و حرم ۱۶ امامان علیهم السلام از دنیا برود، و چه ناپسند است که در حال عصیان از دنیا برود.

همه بزرگان از عاقبت کار می‌ترسیدند و از خدا تقاضای حسن عاقبت میکردند، چرا که مهم صفحه آخر پرونده است. همیشه باید خودمان را به خدا بسپاریم و از هر گناهی که از ما سر زد، توبه کنیم. ۲۴۱۶

نتیجه گیری

حسن عاقبت به معنای رهایی از عذاب الهی و در امان ماندن از عقاب پروردگار است و سوء عاقبت به معنای آن ضرر معنوی است انسان در آخر عمر با آن مواجه می شود.

حسن عاقبت و سوء عاقبت به زندگی انسانها پس از مرگ بر می گردد. اگر اعمال فرد مورد رضایت پروردگار قرار گیرد، او از عذاب رهایی پیدا می کند و عاقبت به خیر می شود و اگر نه دچار سوء عاقبت می شود. اعمال انسان و افکار او در تمام شئون زندگی اثر گذار است، پس در زندگی دنیوی و از آن مهمتر در زندگی اخروی اثر آن دیده می شود.

این مسئله در آیات و روایات نیز به قدر کافی تبیین شده و این نشان از اهمیت مسئله و ضرورت توجه به آن دارد و در احوالات مومنین نیز توجه به این مسئله کاملاً مشهود است.

برای رسیدن به حسن عاقبت عوامل بسیاری دخیل هستند که مهمترین آنها از دیدگاه قرآن ایمان حقیقی و عمل صالح است. ایمانی که از دریچه ی عقل انسان به قلب او وارد شود و در آن جای گیرد. اعمال صالح نیز بسیارند که مهمترین آنها انجام واجبات و دستورات الهی و ترک محرمات و نواهی الهی هستند که به اختصار به آنها پرداخته شده است.

امید که با به کار بستن این دستورات و به مدد الهی به حسن عاقبت دست پیدا کنیم و در زمره ی افراد بد فرجام و تلخ روزگار قرار نگیریم.

پی‌نوشت‌ها

- ۱- ابراهیم، سعید رضا، حسن عاقبت از منظر آیات و روایات، ص ۶
- ۲- همان منبع، ص ۷
- ۳- حسینی، سید حسین، عاقبت به خیری، ص ۱۰
- ۴- ابراهیم، سعید رضا، حسن عاقبت از منظر آیات و روایات، ص ۷
- ۵- ابوترابی، میرزا حسن، اسرار حسن عاقبت و سوء عاقبت، ص ۶- همان منبع
- ۷- ابراهیم، سعید رضا، همان منبع، ص ۹
- ۸- ابوترابی، میرزا حسن، همان منبع
- ۹- همان
- ۱۰- ملکوتی، محمدصادق، خواسته خوبان، ص ۱۱
- ۱۱- ابوترابی، میرزا حسن، همان منبع
- ۱۲- حسینی، سید جواد، اهمیت و جایگاه عاقبت به خیری در اسلام، ص ۱۳- سایت پرسمان
- ۱۴- ابراهیم، سعید رضا، همان منبع، ص ۱۶
- ۱۵- سایت پرسمان
- ۱۶- حسینی، سید حسین، عاقبت به خیری، ص ۲۷
- ۱۷- سایت پرسمان
- ۱۸- حسینی، سید حسین، عاقبت به خیری، ص ۱۴
- ۱۹- همان، ص ۱۶
- ۲۰- همان، ص ۱۸
- ۲۱- همان، ص ۳۳
- ۲۲- همان، ص ۳۶
- ۲۳- همان، ص ۴۵
- ۲۴- مکارم، مسعود-حامدی، محمدرضا-مکارم شیرازی، ناصر، مشکات هدایت، ص ۲۰.

فهرست منابع و مآخذ

قرآن کریم

کتاب

۱- ابوترابی، حسن، اسرار حسن عاقبت و عاقبت، انتشارات اسوه، چاپ اول، ۱۳۹۰، جلد اول

۲- مکارم، مسعود؛ حامدی، محمدرضا؛ مکارم شیرازی، ناصر، مشکات هدایت: درس هایی از اخلاق پیشوایان، مدرسه امام علی بن ابی طالب علیه السلام، ۱۳۸۵

مقاله

۳- ابراهیم، سعید رضا، «حسن عاقبت از منظر آیات و روایات»، بینات (مؤسسه معارف اسلامی امام رضا علیه السلام)، شماره ۷۳، بهار ۱۳۹۱.

۴- حسینی، حسین، «عاقبت به خیری»، مرکز پژوهش های اسلامی صدا و سیما-قم، شماره ۹۹۳، ۱۳۸۴.

۵- ملکوتی، محمدصادق، «خواسته خوبان (تحقیقی پیرامون عاقبت بخیری و عاقبت بشری در آیات و روایات)»، انتشارات مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان،

۶- حسینی، جواد، «اهمیت و جایگاه عاقبت به خیری در اسلام»، نشریه پاسدار اسلام، شماره ۳۱۷، ۱۳۸۷.